

הרב צבי שכתר

בדיני מת וגברא קטילא

א. המקור בחומש למושג גברא קטילא

עחי' הגרי"ז (פ"א מהל' רוצח) שליקט את כל המקורות שבש"ס תוספתא ורמב"ם בענין זה — למאי הלכתא אמרין שאדם חי שנידון כגברא קטילא — דינו כמת. ועייש (בד"ה והנה לפי הגירסא) שהביא מדברי הרמב"ם פ"ה מרוצח ה"י, נכנס לעיר מקלטו ויצא חוץ לתחומה בזדון, הר"ז התיר עצמו למיתה, ורשות לגואל הדם להרגו, ואם הרגו כל אדם — אין חייבין עליו, שנאמר — אין לו דם, עכ"ל, הרי מפורש בדברי הרמב"ם דהא דכל אדם אין חייבין עליו ילפינן לה מקרא דאין לו דם, א"כ הוא זה דין מסויים בפנ"ע הנאמר בתורה על רוצח שיצא חוץ לעיר מקלטו שאין לו דם, ואין חייבין עליו. ונראה דדעת הרמב"ם היא דבאמת שני דינים נאמרו ברוצח שיצא חוץ לעיר מקלטו, חדא, הדין של גואל הדם — לריה"ג למצוה ולר"ע רשות, וזה נלמד מקרא דורצח גואל הדם את הרוצח... והדין דאין לו דם הנאמר בסיפא דקרא הוא דין בפנ"ע, והוא דין הנאמר על עצמו של הרוצח, דחלה בו תורת אין לו דם, ואין חייבין על רציחתו, ודין זה אינו שייך דוקא לגואל הדם, כי אם דעיקר דינו הוא חלות דין בגופו של הרוצח, דדין תורת אין לו דם עליה, וממילא דאין עליו חיוב רציחה כלל אף לכל אדם וכו'.

ועיי"ש עוד (בד"ה והנראה לומר בזה) דבאמת גם ברודף דין גברא קטילא שלו הוא דין מיוחד מגזה"כ, וכדכתיב בקרא גבי בא במחותרת — אין לו דמים, וא"כ נאמר בזה דין מסויים, דמלבד עיקר הצלה של הנרדף חלה על עצמו של הרודף (ובא במחותרת) תורת אין לו דמים, ושני דינים נאמרו ברודף, חדא — עיקר דין הצלה של נרדף, שניתן להצילו כנפשו של רודף, ושנית — דהרודף עצמו תורת אין לו דמים עליו לגבי כל הדינים, ודבר זה יש ללמוד מדברי הרמב"ם בפ"ט מהל' גניבה ה"ז וכו'.

הרי להדיא דדרשינן לישנא דקרא דדמים לו, ולישנא דקרא דאין לו דמים — דקאי אעצמו ואגופו של הרודף, ושל הרוצח שיצא לחוץ לעיר מקלטו דדמים לו ר"ל — שדינו כחי, כאדם שדמיו זורמים והולכים בעורקים שלו, ואין לו דמים מורה שדינו כגברא קטילא, כלומר, כאדם שאין לו מרוץ-הדם. ועיי"ש באדרת אליהו להגר"א שכתב אין לו דמים, דמותר להרוג אותו אפילו

כשבת, כדבר שאין לו דם, דמותו להרגו כשבת. * ופירוש זה בא הראב"ע לסתור בכתבו, ויש לתמוה מן המפרשים דמים חיים, א"כ — מה הוא איש דמים, דמיו בו. ונראה דאיה"נ דאין זה פשוטו של מקרא אלא דרשת חכמים.

ב. הגדרת ענין החיות בהלכה

ועפ"י פשוטו נראה, דהמקור להך דרשת חכמים לקרוא להחי על שם מה שדמיו זורמים ונמשכים והולכים בעורקים שלו, הוא ע"פ הכתוב בפ' ראה, כי הדם הוא הנפש, שנראה מפשוטו של מקרא. דזהו הקובע לחיות בכע"ח — מרוץ הדם. ועתוס' כתובות (ה: ד"ה דם, שהחובל בשבת חייב משום נטילת נשמה, כי הדם הוא הנפש, ומ"ל קטלה כולה ומ"ל קטלה פלגא. ובבאור הנצי"ב לשאלתות (סי' ס' אות ט') הביא שכ"ה בירושלמי פרק כלל גדול, המוציא דם בשבת חייב משום נטילת נשמה. וכן ע"י יפה עינים למס' שבת (דף ק"ז). ולדעת התוס', אף בנצרך הדם נמי חייב משום נטילת נשמה נודלא כדעת רש"י, ** שסובר שחייב משום צובע], ונ"מ בזה אף לדין הטפת דם כרית, עחזו"א (חיר"ד סי' קנ"ד אות ג') דסגי בשרט בעלמא, והשרט אין לו שיעור, דא"צ טיפת דם כפועל, אלא כל שנצרך דם כלשהו כדרך שרט בעור דק שבדק סגי. וכן נפק"מ בזה לענין מכה אביו ואמו, דמבואר במשנה בסנהדרין (פה: דהמכה אביו ואמו אינו חייב עד שיעשה בהם חבורה, ושאלו בגמ' (פד: דמאחר דדין זה נלמד מקרא דמכה אדם יומת, ואימא אע"ג דלא עביד בה חבורה... אמר קרא, מכה אדם ומכה בהמה, מה מכה בהמה עד דעביד בה חבורה, דכתיב בה נפש, ונפש משמע דם, דהוה חבורה, פרש"י), אף מכה אדם, עד דעביד חבורה. ועיי"ש בכיבור הנצי"ב, דבהכה אביו ונצרך בו הדם ולא יצא, די"ל דתלוי במחלוקת רש"י ותוס' הנ"ל אי נצרך הדם דינו כנטילת נשמה על אותו הדם א"ל.

* כעין זה מצינו ב"בן שמונה" חי, שהקזת דמו או חבלה בו כשבת איננה אסורה מן התורה אלא נחשבת כ"מחתך בשר" (שבת קל"ז ע"א, ורמב"ם, הלכות מילה, פ"א הי"ד). — העורך.

** ראה ב"ק סוף דף לד ע"ב, רש"י ד"ה "כצריך לכלבו". ומבואר שם שגם לדעת רש"י יש איסור נוסף על צובע בהקזת דם, ורק בנצרך הדם אע"פ שלא יצא נוקקין לאיסור צובע למ"ד שחובל חייב רק אם צריך הדם לכלבו. ולפי"ז מיושבת קושיית ר"י על רש"י בכתובות ה ע"ב, תוס' ד"ה "דם מיפקד פקיד". וכן למד החת"ם סופר (כחידושו לכתובות ה ע"ב, ד"ה "או דילמא") בדעת רש"י מסברא דידיה, אך לא ציין למפורש ברש"י ב"ק לד ע"ב. — העורך.

ועכ"פ מתבאר מדברי הגמ' כאן ג"כ, כי הדם הוא הנפש היא לא סתם מליצה בעלמא, אלא שעפ"י דין זוהי הגדרת חיות בבע"ח — מה שהדם זורם בעורקים. ואפילו לדעת הרמב"ם הסובר דחובל חייב משום תולדה דדש, ודלא כדעת התוס' והירושלמי הנ"ל, היינו משום דלית ליה הך סברא דמ"ל קטלה כולה מ"ל קטלה הדם, אבל מכ"מ מסכים הוא להגדרה הנ"ל, שחיות בע"ח תלוי' במרוץ הדם, כמתבאר מתוך הגמ' פרק הנחנקין, ומתוך לשונות פסוקי החומש שהבאנו. ובפשוטו נראה דזהו כל ענין יחוד דם שחיטה (או דם הקזה) שהנשמה יוצאה בו, בניגוד לשאר הדם, דלחכמים דר"י (כריתות כ:) ליכא כרת אלא בדם שהנשמה י"ב, ואפילו לר"י דמחייב כרת אפי" בדם התמצית, מכ"מ מודה הוא (גמ' שם כב.) לענין כפרה, שנאמר כי הדם הוא בנפש יכפר, דם שהנפש יוצאה בו — מכפר, ושאינן הנפש יוצאה בא — אינו מכפר. וכן נפק"מ לענין הכשר זרעים, דתנא דבי רבי ישמעאל (שם בגמ') ודם חללים ישתה, פרט לדם קלוח שאינו מכשיר את הזרעים, ועיי"ש ברש"י, תוס', ושט"מ (אות י"ג). ופשטות הגמ' מורה שעצם יציאת הדם גורם למיתת הבע"ח עפ"י דין — במה שיצא מן הגוף ואינו עוד זורם והולך בעורקים, ובשעה שכ"כ הרכה דם יוצא, שאז הוי הבע"ח במצב ששוב לא הדר בריא (כאשר הביא האגר"מ שיוצא להלן מהגמ' בחולין), אז — אותו הדם של אותה שעה יש לו דינים מיוחדים.

ג. הגדרת מיתה באבר אחד

וכן מתבאר נמי מתשר' אגר"מ, דעי' גמ' ע"ז (ה:) א"ר אלעזר מנין למחוסר אבר דאסור לבני נח, דכתיב ומכל החי מכל בשר שנים מכל וכו', אמרה תורה, הבא בהמה שחיין ראשי אברין שלה. ועגמ' קידושין (כד:) תנא, תמות וזכרות כבהמה ואין תמות וזכרות בעופות. יכול יבשה גפה נקטעה רגלה נחטטה עינה, ת"ל מן העוף ולא כל העוף. הרי דאף יבשה גפה דינה כמחוסר אבר הפוסל בעופות. ואף דלא נקטע הגף מגוף העוף, מכ"מ עאגר"מ (או"ח ח"א סי' ח') שביאר עפ"י המשנה בכורות (לז.) והגמ' חולין (מו:), שכל שנפסק זרם הדם מאבר זה באופן שא"א לחזור, זה נחשב כבר כמיתת אותו האבר, ותו לא חשיב כחיין ראשי אברים שלה, אלא כמת, ודינו כנקטע אותו אבר, ולא כל האברים שוים בזה לשיעור יבשות — מתי הפסקת זרם הדם א"א לו לחזור לקדמותו, דבאוזן דקא שליט בה זיקא י"ל דלא הדרא בריא, אבל ריאה דלא קא שליט בה אורא, י"ל דהדרא בריא, עיי"ש בגמ' חולין.

ומתוך הגדרה זו פסק לדינא לענין יבשה ידו השמאלית (ביבשות גמורה, שאפילו אם תנקב לא תוציא טפת דם, והיא הנקראת גענגרי"ן בלעז, והעידו בזה הרופאים שאותה היד תתחיל להסריח למרות מה שהיא עדיין מחוברת אל גוף

האדם, כמו שתסריח יד המת ממש, אלא שלא כל אברי הגוף מסריחים בשוה לאחר מיתת גוף הבע"ח) — דלא שייך לומר שיצא י"ח מצות תפילין במה שמניח על היד היבשה, שדינה כמתה וכניטל ממש דמי. אבל אם יש רק שיתוק ביד (פאראליזירט) ועדיין הדם זורם והולך בעורקי היד, לא הסכים הגרמ"פ לדעת הסוברים דאף בכה"ג אינו י"ח תפילין על אותה היד. וכתב בזה, וזכרוני שאבא מארי הגאון זצ"ל שהיה ל"ע חולה שבעה חדשים האחרונים מחייו במחלת הפאראליז. בצדו השמאלית, הניח תפילין על ידו השמאלית שהיתה פאראליזירטע.

אלא שהוקשה לו להגרמ"פ בדברי הראב"ד שהובאו בחי' הרשב"א לקידושין שמה, שדוקא ביבשה גפה בעוף דינא הכי ולא ביבשו שאר אברים, הואיל וכל כוחו של העוף בכנפיו. ועתשו' אבנ"ז (או"ח סי' א') דלכן נקרא שם הבע"ח עוף. ע"ש הפסוק — ועוף יעופף על הארץ, וא"כ אדרבא מזה מוכח להדיא להיפך דביבש איזה אבר אחר, שאין לדונו כמת. ועיי"ש באגר"מ מש"כ ליישב בזה, דכוונת הראב"ד היא ל"ד על יבשה אלא אף על נקטעה, לומר דאף דנקטעו שאר אברי העוף שאינם מעיקר גופה וכחה, לא יהי' העוף פסול לגבי מזבח. ועיי"ש בספר מענה לאיגרות (ס' הערות ומשא ומתן על תשו' הגה"צ בעל האגר"מ, ז"ל) שכאמת פשוט לשון הראב"ד אינו משמע כן. וכן עי' אבנ"ז הנ"ל שתפס לדינא ממש כחילוקו של האגר"מ בין יבשה ידו השמאלית (כגעגרי"ן) לבין נשתקה (כפאראלי"ז), אלא שהבין בדעת הראב"ד, שהבין הוא כלשון הברייתא קידושין הנ"ל דיבשה גפה ר"ל שנשתקה, אך לא מיירי ביבשה ממש, ודהכי הוא דמחלק הראב"ד בין גפה לשאר אבריה, אבל ביבשה ממש, אף בשאר אברי העוף הי' פסול להקרכה, דאין כאן חייך ראשי אברים שלה. אכן בתשו' אמרי יושר (ח"ב סי' י"ד), ובגליוני הש"ס להרג"י ענגיל לקידושין (שמה), נוכעוד כמה אחרונים שהובאו דבריהם באגר"מ הנ"ל, וכס' מאסף לכל המחנות להל' תפילין (סי' כ"ז ס"ק ט') הבינו בדברי הראב"ד דמיירי ביבשה לגמרי, ואע"פ כן דוקא גפה ולא שאר אבריה, ודלא כהבנת האגר"מ, אלא דס"ל כנראה דאין בכלל דין שכזה, שכגלל שפסק זרם הדם מאיזה אבר פרטי, שיהא דינו של אותו האבר כאבר מת — כל עוד שעדיין לא פסק עיקר מרוץ הדם משאר הגוף. דאף דאיתא במשניות דחולין (דף קכ"ז סוף ע"א, ודף קכ"ט ע"ב) דאבר וכשר המדולדלין באדם ובבהמה חי' ועוף דינם כאבר מת (חוץ מלענין טומאת אמ"ה) כשאינם מעלים ארוכה, אע"פ דעדיין מעורין בעור עם שאר הגוף, ס"ל לכמה מגדולי האחרונים [דלא כדעת בעל האגר"מ הנ"ל] דהיינו דוקא כשהם עכ"פ מדולדלין, אבל אם הם מחוברים לגמרי עם שאר הגוף אלא שיבשו (ושלט בהם געגרי"ן), עדיין דין אותם האברים כחיים לכל דבר.

ד. ענין האברים שהנשמה תלויה בהם

ומעתה יש לדון בענין מוח מוחי, אשר לפי מיטב ידיעת רופאי זמננו גדר ענינו הוא שנפסק זרם הדם מן המוח באופן דלא הדר בריא, והנה לפי"ד הגאון בעל אג"מ הנ"ל [לענין הנחת תפילין על היד היבשה, ה"נ] י"ל דהמוח חשיב כאבר מת למרות מה שעיקר מרוץ הדם ממשך לפעול בשאר אברי הגוף מכח הרספירטור. ומעתה יש מקום לטעון ולומר, דהנה בכמה מקומות בתלמוד ייחדו התנאים מספר אברים מסויימים שבגוף כאברים שהנשמה תלויה בהם, ע"י תוספתא שהובאה בגמ' נזיר (כא:): ידי נזירה ורגלי נזירה ל"א כלום, ראשי נזירה כבדי נזירה, ה"ז נזיר. זה הכלל, דבר שהנשמה תלויה בו, ה"ז נזיר. וכן נ"מ לדין פשטה קדושה בכולה במקדיש אברים (כתמורה דף יו"ד ע"ב), וכן נ"מ לערכין (עיי"ש במשנה כ.), ערך ידי וערך רגלי עלי ל"א כלום, ערך ראשי וערך כבדי עלי — נותן ערך כולו, זה הכלל, דבר שהנשמה תלויה בו, נותן ערך כולו. וכן עגמ' בכורות (ג.) שנחלקו האמוראים בדין שותפות עכו"ם שפוטרת מן הבכורה, כמה תהא שותפות של עכו"ם ותהא פטורה מן הבכורה, דלחד מ"ד בעינן דבר שעושה אותה נכילה, ושיעור זה היינו — אבר שהנשמה תלויה בו, ועי' ש"ך ליו"ד סי' ש"כ סק"ג שהביא מתוס' פרק בתרא דמס' ע"ז ומהגהות מרדכי ומס' אגודה, שמן הנכון להחמיר בזה להקנות להנכרי אבר שהנשמה תלויה בו. ועי' רמב"ם בפיה"מ לערכין שמה (פ"ה מ"ג) שכתב, כגון מי שאמר ערך חצי לבי עלי, או חצי כבדי עלי. וכ"ה לשונו ברפ"ב מהל' ערכין, ערך לבי או כבדי עלי, נותן ערך כולו, וכ"כ עוד פט"ו ממעה"ק ה"ב, האומר לבה או ראשה של זו עולה, הואיל ודבר שהנשמה תלויה בו הוא, כולה עולה. וכבר עמד על כך בס' אור הישר למס' ערכין (כ.), מדוע שינה הרמב"ם מלשון המשנה והברייתא, ונקט כדוגמא של אבר שהנשמה תלויה בו — את הלב, מה שלא נזכר בגמרא, עיי"ש. וכנראה דכן היתה הגי' לפניו. נמצינו למדים שיש לכה"פ ג' אברים הנחשבים (עפ"י דין) כאבר שהנשמה תלויה בו: הלב והמוח והכבד¹. ובענין זה דאבר שהנשמה בו יש להסתפק, היאך קבעו חכמינו ענין זה, שדוקא ג' אברים הללו הם הם הנחשבים כאברים שהנשמה תלויה בהם, אם הי' ד"ז בקבלה מכח הלל"מ, או שקבעו ד"ז עפ"י חכמת רופאי זמנם [וזהו כעין ספקו של הח"ס בתשובתו (חיו"ד סי' רל"ח ד"ה וניחזי)], ומעתה יש מקום לבצל הדין לומר דאולי י"ל דנפק"מ לדינא יש בין שני צדדים אלו לענין אם אפשר לנו בזה"ז לשנות את הקביעות הזאת, דאם כך נמסרה מכח הלל"מ, אזי

1. וכ"כ הרמב"ם (בס' אגרות הרמב"ם, מהדורת קאפח, מוסד הרב קוק, תשמ"ז, עמוד קס"ד), כבר ידעת השקפתו [של גאלינוס, שהי' רופא יווני שחי בתקופת התנאים] באברים הראשיים שהם שלשה, הלב והמוח והכבד.

א"א לשנותה בזמן מן הזמנים, אכן אם נתפוס שכך קבעו חכמי התלמוד עפ"י דעת רופאי זמנם, אולי ניתן להיאמר שכזה"ז אפשר לנו לקבוע אחרת עפ"י רופאי זמננו.

והי' נראה להעיר על זה מדברי החזו"א (חיו"ד סי' ה' אות ג') עפ"י הגמ' במס' ע"ז ט.), דתנא דבי אליהו, ששת אלפים שנה הוי העולם, שני אלפים תוהו, שני אלפים תורה, שני אלפים ימות המשיח וכו', וכבר עמד שם המהרש"א בח"א על כוונת הברייתא, דמאי ר"ל במאי דקאמר שב' אלפים אחרונים המה ימות המשיח, אטו ר"ל דליכא עוד בתקופה זו האחרונה שום לימוד התורה, וביאר דכוונת הברייתא היא לומר, שמשניתנה תורה, ענין לימודה יהי' נוהג עד סוף כל העולם, אלא דבב' אלפים האחרונים, נוסף על מאי דהויא עדיין מתקופת התורה, היא ג"כ מתקופת ימות המשיח, וכן משמע קצת מלשון רש"י שמה, שכתב בד"ה שני אלפים תורה, בלא ימות המשיח, ומשמע דר"ל דבב' אלפים אחרונים הויא תקופה של תורה ביחד עם האפשרות של ביאת המשיח. אכן החזו"א כנראה תפס, שכמו שב' אלפים ראשונים היא תקופת תוהו לבד, וב' אלפים אמצעיים היא תקופת תורה לבד, ה"נ התקופה אחרונה היא תקופת ימות המשיח לבד — ואינה עוד תקופת תורה, וביאר, שקביעות כל ההלכות היתה צריכה להעשות באותן השנים², וכן נקבעו אז כל הלכות טריפות לדורות, ואין לנו תורה חדשה אחריהם, והיתה קביעות הטריפות כפי השגחתו ית' בזמן ההוא וכו'.² וה"נ נ"ל לנד"ד, דאפילו נתפוס כאותו הצד שקביעות הגדרת המות ע"י התנאים היתה עפ"י חכמת רופאי זמנם, נראה לומר שאין לנו היכולת לשנות

2. הרמב"ם כתב רפ"ב מהל' ממרים, ב"ד גדול שדרשו באחת מן המדות כפי מה שנראה בעיניהם שהדין כך, ודנו דין, ועמד אחריהם ב"ד אחר, ונראה לו טעם אחר לסתור אותו, הר"ז סותר ודן כפי מה שנראה בעיניו, שנאמר אל השופט אשר יהיה בימים ההם, אינך חייב ללכת אלא אחר ב"ד שבדורך. כלומר, דהא דבעינן שיהא הב"ד השני גדול בחכמה ובמנין בכדי לכטל דברי הב"ד הראשון, היינו דוקא כשתקנו תקנה או גזרו גזרה, אבל לא בדרשת דינים דאורייתא, ומקורו של הרמב"ם הוא בירושלמי ריש שביעית, שהביאו התוס' ר"ה (ט.) ד"ה ור"ע — בשעה שאסרו למקרא סמכו ובשעה שהתירו למקרא סמכו. ועיי"ש בכס"מ שהקשה, וא"כ אמאי לא פליגי אמוראי אתנאי... ואפשר לומר שמיום חתימת המשנה קיימו וקבלו שדורות האחרונים לא יחלקו על הראשונים וכו'. ומשמע קצת דעפ"י דין אין הבדל הלכתי בין תנא לאמורא. ואילו לפי"ד החזו"א י"ל דז"א, דסוף האלף הרביעי הי' בערך בסוף ימי רבנו הקדוש, (אם נתפוס את החשבון המקובל, ששנת 240 למספרם לפי ספרי ההיסטוריים), ודוקא עד הזמן ההוא היה בכחם של חכמי התורה לקבוע הלכות מחודשות.

א2. וכה"ג עי' פירושי הגר"א לתפילת חנה (הוצאת הר"ר שלמה ברעוודה, בני ברק, תשמ"ז) עמ' קל"ה, וכמ"ש (פסחים קיח.) הני כ"ו כי לעולם חסדו נגד כ"ו דורות שזן בחסדו, והוא עולם התוהו כמ"ש (בע"ז ט.) שני אלפים תוהו, שאח"כ התחיל התורה, ב' אלפים תורה, וכמ"ש (בראשית כ') אלה ת"לדות ה"שמים ו"הארץ בהבראם, תהו עד אברהם (הברא"ם

את הקביעות בזמננו — עפ"י ידיעת רופאי זמננו. ורק אילו היתה קביעות רגע המות בזמן התלמוד עפ"י איזה תנאים, אשר בזמן ההוא היו מבררים נוכחותם עפ"י חכמי הרפואה באופן פלוני, ניתן להיאמר — שבזה"ז אפשר לנו לברר נוכחותם באופן אחר — עפ"י רופאי זמננו, אבל לשנות את עיקר הגדרת המות מכפי הגדרת חכמי הגמרא וקביעותם, זה נ"ל שא"א — עפ"י יסודו של החזו"א הנ"ל. וממילא, עלינו לחפש ולקבוע בדיוקנות — מה היתה קביעות חכמי התלמוד בזה — בהגדרת החיים והמות.

ה. מות שום אחד או כל אחד מהאברים שהנת"ב

והנה עפ"י מה שהקדמנו עד כאן היה נראה לומר, שקביעות מות אברים בודדים תלויה בהפסקת זרם-הדם (לאותו האבר) באופן דלא הדר בריא, [לפי הגדרת האגר"מ הנ"ל], אלא דעדיין יש להסתפק בהגדרת מות הבע"ח, אם זה תלוי במות שום אחד מהאברים שהנשמה תלויה בהם, או שתלוי במות כל אחד ואחד מאלו האברים שהנת"ב, ובנקודה זו נראה שנחלקו גדולי האחרונים, דבתשו' ח"צ סבור לומר שבניטל הלב חשיב מת תומ"י, ובפ"ת (ליו"ד סי' מ') הביא מתשו' משכנ"י (חיו"ד סוף סי' יו"ד) שהוכיח נגד דעת הח"צ עפ"י הירושלמי למס' ע"ז אמתני' דעורות לבובין שאסורים בהנאה, [ופרש"י בע"ז (כ"ט): ד"ה ועורות לבובין, שקורעין כנגד הלב, דרכן לעשות כן לעכו"ם, ומוציאין את הלב דרך הנקב וכו'. וכ"ה להדיא בירושלמי שמה.] ובירושלמי שמה הקשו, דהלא בע"ח לא מיתסרי, והיאך נאסרו עורות אלו מטעם תקרובת, ותי', דמאחר שנעשה בה מעשה לשם ע"ז נאסר, וממילא חשמע מינה, שחט בה סימן אחד, נאסר, ותמה ע"ז הרידב"ז בפ"י שמה, דהלא במוציא את לבה מחיים, ע"י העבודה הזאת היא מתה, משא"כ בשחט בה סימן אחד, שרק נעשית טריפה

אותיות אברהם), ובחורבן אחר ד' אלפים חזר לתהו וכו', ובזמן הבית היו קוצרים (דברי תורה) בכל יום וזורעים מחדש, אבל בזה"ז אין עולם ניוון אלא מספחים. ועיי"ש עוד לעיל בעמ' קל"ד, ואדם אין לעבוד את האדמה... כשהאדם מהיר ומצליח במלאכתו, אז משקה אותם, משא"כ בלא"ה או היא שותה ממנה מה שהקשו אותם הראשונים ונשאר בה וכו', וכ"ה בתורה, שעתה אין אנו מקבלים שום דבר חדש בתורה כמו בזמן ביהמ"ק אלא מה שאנו מוצאים כתוב בספרי הראשונים, ובזמן ביהמ"ק היו משקים לתורה... וזו היא השקאת התורה, משא"כ עתה מלכה ושריה וגו' אין חורה, ואין לנו אלא ספיחי הראשונים... וכמו הזרע שזורעין בקרקע, שהאדם זורע בקרקע ומביא לה זרע ממקום אחר, וכשאין אדם טורח בה אז היא נורעת מעצמה ספיחין ומאכלת לאדם כשאין אדם שיכול לטרוח בשבילה, וכ"ה בגלות ואדם אין לעבוד וכו' עד שיבוא משיח כמש"כ וכו'.

בזה, וא"כ, היאך אפשר ללמוד ד"ו מהך משנה, כעשאה טריפה י"ל דאינה נאסרת, דבע"ח לא מיתסרי, משא"כ כהוציא את לבה, דמתה תומ"י, ומתה שפיר נאסרת מדין תקרובת. וביאר שמה, דכנראה דס"ל להירושלמי, שלא הוצאת הלב היא העבודה [האוסרת], אלא קריעת העור היא היא העבודה האוסרת, ואינה מתה בכך, ואף לא נעשית טריפה בהך עשיית קרע, ושפיר שמעינן מינה דאף כחתך בה כלשהו כסימן אחד לשם עכד"ן שנאסרת בכך, וכדעת הש"ך ליו"ד סי' ב'.

אכן במשכנ"י הבין דהוצאת הלב היא העבודה, והוקשה לו הך קושיא (של הרידב"ז), והכריח מכאן דהוצאת הלב אינה פועלת לכך שתחשב הבהמה כבר תומ"י כמתה, ועדיין דינה כחי³, אלא שטריפה היא, והרי שנחלקו האחרונים בהך ענין דאברים שהנשמה תלויה בהם, אי במיתת שום אחד מהם כבר נדון את הבהמה כמתה⁴, או דבעינן דוקא שימותו כל האברים שהנשמה תלויה בהם. וממילא ה"נ בנד"ד, כמת המוח ועדיין שאר האברים חיים מכח זה שמרוץ הדם עדיין מגיע ופועל בהם, דדוקא אם נצרף סברת האגר"מ עם סברת הח"צ יש לקבעו להבע"ח כמת. אכן אם לא נקבל הנחת הגאון בעל אגר"מ הנ"ל, או שנתפוס כדעת הרב משכנ"י [דבעינן שימותו כל האברים שהנשמה תלויה בהם], אז א"א לקבוע עוד את הבע"ח — כמת.

ונראה להעיר עוד, שאם נתפוס לדינא (כצירוף השיטות הנ"ל), שזה שמת מוחו דינו כבר כמת, אזי הוה"נ דיש לנו לומר כן אף בזה שמת הכבד שלו לכד [עיי"ז שנעשה גענגריין], או שניטל הכבד שלו לכד, דכמו שהראש (דהיינו המוח, כנראה) נחשב כאבר שהנשמה תלויה בו, אף הכבד דינו כן, וא"כ יצא לנו

3. וכן הביא הרמב"ם (שמה עמוד קס"ה) מספרו של גאלינוס, שיתכן שיתגלה הלב... או יעקור בכללותו... ונוהג רגיל הוא בזה בזמן השחיטה שעושים בהם כן, ורואים את הבע"ח שכבר נעקר לבו והונח במקום הקרבנות (והיינו ענין עורות לכוכין, שהיו מקריבים את הלב להע"ז, כ"ה בהערות מהר"י קאפח שמה, ודלא כדברי הרידב"ז הנ"ל), והבע"ח נושם וצועק צעקות חזקות ובורח, עד שיגבר עליו אכדן הדם, ואז ימות, זה לשונו [של גאלינוס]. התפלאו נא... היאך נוכל להאמין לו בסיפור הזה... ואולי ייאמר לו עוד, כיון שאין מוחו נגרם אלא מריבוי יציאת הדם, יתכן שאילו החזקנו קצוות אותם העורקים שהדם יוצא מהם בידינו זמן ממושך, היה מתמיד הבע"ח להחיות גם כשהוא בלי לב, וזה תמוה וכו'. ובהערות מהר"י קאפח שמה ציין למחלוקת האחרונים בדין זה דניטל הלב.

4. ובאמת יש לכאור אחרת לגמרי בדעת אלו החולקים על המשכנ"י, דדוקא בניטל הלב הוא דס"ל דהויא הבהמה כמתה, שהרי תפקיד הלב כבע"ח הוא להזרים את הדם בעורקים, ואם ניטל אבר זה אף שעדיין מרוץ הדם ממשיך עוד על כמה דקות, אין לזה חשיבות של זרימת הדם, מאחר שכבר הותחל ליפסק, ועומד לישפך וליפסק לגמרי. אך נראה שאפשרות זו עדיין קיימת היא בנוגע להגדרת מות הבע"ח, שתלוי במיתת שום אחד מהאברים שהנת"ב.

חידוש גדול לדינא, שאף שמהלך ומדבר ממש, דינו כבר כמת, * ואינו יכול לפטור את אשתו בגט באותה שעה וכו' וכו',⁵ וכמו שקשה בעיני בני"א לקבל חידוש כזה, כמו"כ יקשה לקבל חידוש המחדשים שרצו לומר שמות המוח מספיק לקבוע את מות כל הכע"ח בכללותו.

ו. הגדרת גוסס

וטפי הי' נ"ל בזה, לפי דרכו של המשכנ"י, דבאמת אין אנו יודעים בבירור היאך להגדיר את המושג ההלכתי של הגוסס, ונפק"מ רבתי יש בזה לדינא בנוגע לכהן, דבשו"ע יו"ד (סי' ש"ע) הובאה דעת הראשונים שהחמירו כדעת האמורא (שבגמ' נזיר) הסובר שהכהן מוזהר מליכנס לאהל הגוסס, אע"פ שעדיין דינו כחי לכל דבר,⁶ וע' אגר"מ (חו"מ ח"כ סי' ע"ג אות ג') שלא קבע בזה שום

* ככה"ג לא ייחשב כמת אלא כחי ע"פ דברי הגר"א באליהו רבה לאהלות פ"א משנה ו' שמגוייד נחשב כחי "מפני שדעתו צלול" אע"פ ש"אינו יכול עוד לחיות". הרי שאדם הנמצא בהכרה ("דעתו צלול") מוגדר כחי ללא כל קשר למצבו הפיזיולוגי ובאפשרותו להמשיך ולחיות בדקות הקרובות. ואם כן אין לדמות מות מוחי למות של אבר אחד שהנשמה תלויה בו, והאדם עדיין בהכרה. — העורך.

5. ואל תתמה על כך, שהרי בין כה וכה דעת רש"י לקידושין (עח:): שגוסס אינו יכול להקנות ולא ליתן גט, עיי"ש בתור"ה לא, וכן דעת הר"ר יואל מבוגנ"א, הו"ד ברא"ש שמה (פ"ד סי' ט"ז), ומסתמא החולה הזה בין כה וכה יהיה דינו כגוסס — אפילו נתפוס שאין דינו כמת ממש, וכאשר יתבאר בהמשך דברינו.

6. ובמק"א (עי' בית יצחק, שנת תשמ"ה, במאמרנו בגדר האיסור דטומאת כהנים, אות ה'). ועיי"ש הערה 8). הבאנו דעת הג"ר חיים עוזר והג"ר אלחנן וואסרמן ז"ל, שגדר אי' הכהן ליכנס לאהל הגוסס הוא לא מכח החשש שמא ימות עליו בפתע פתאום, ונמצא שנטמא הכהן. אלא גדרו, הואיל והגוסס "עומד למות", [אשר זהו כנראה גדרו של הגוסס] אסור לכהן להתקרב למת, או לאחד ש"נוטה למות", למרות מה שאיננו נטמא בכך. והואיל וכן נתעורר אצלנו ספק, לפי דעת הני תרי גאוני, בכהן שאביו גוסס הנוטה למות, אם מותר לבן להיות אתו באהל אחד, דהא דהכהן מותר ומצווה לטמא לז' הקרובים, קיי"ל בשו"ע (יו"ד שע"ג ס"ה ברמ"א) דהיינו דוקא לצורך הקבורה, אבל כאן, כל זמן שאביו חי, לא שייך לומר שבנו הכהן עוסק ומטפל בקבורתו, שהרי עדיין חי הוא, ואם נתפוס (כנ"ל) שאין האיסור בגוסס מטעם חשש שמא ימות ברגע זה, אלא שאסור כבר עכשיו להיות עם זה, שעומד למות, אולי י"ל שאף בכנו יש לאסור, דהמתיר לטומאת כהנים (דהיינו הטיפול וההתעסקות בקבורת המת, אשר הוא חלק מניהוג האבלות), לא נוהג אלא לאחר מות אביו, ועיין.

הגדרה⁷, ומעתה י"ל עפ"י מש"כ באגר"מ (חו"מ ח"א סי' ס"א, הנ"ל) דענין גוסס גדרו — שכבר הותחל בו שעת המיתה, כלומר, דהמיתה לא חלה ברגע אחד⁸, אלא שנמשך לאיזה שיהוי זמן, ועפ"י דרכו של המשכנ"י הנ"ל ניתן להגדירו ככה, דבמת שום אחד מהאברים שהנשמה תלויה בהם, אזי שפיר י"ל שכבר הותחל שעת המיתה, ודינו אז כגוסס, ואין דינו כמת עד שימות, כל האברים שהנשמה תלויה בהם⁹.

7. ועי' אור אלחנן (תולדות הג"ר אלחנן וואסערמן) ח"א, עמוד ערב: כימים האחרונים לחייה (של אשתו, שמתה מחולי הסרטן), כשאיברה הכרתה לא הניח לרופא היהודי ד"ר נכומבסקי שיזריק לה כמו ידיו נסיוכ רפואי, כי חשש אולי היא כבר במצב של גסיסה, וכשהרופא עמד על כך שהזריקה חיונית — הורה לו שיזמין לצורך זה את האסיסטנט הנכרי שלו עכ"ל. הרי משמע שלא ידע בכירור לקבוע זמן הגסיסה עפ"י דין. וכהוראת הגוה"צ ר' אלחנן ז"ל, הורה לנו גם כב' מוהר"ר מרדכי גיפטער שליט"א, בזמן שהי' חותני [כב' מוהר"ר אהרן ישעי' שפירא ז"ל] גוסס, והי' מוטל למשכב — ישן בקומא — בכית החולים הר סיני, ורצו בני משפחתו להפכו קצת על המטה — בכדי להקל עליו מן הייסורים, והורה להם הגאון הנ"ל שידקדקו לבקש מאחת האחיות הנכריות אשר שמה, שיעשו הן כן.

8. והשוה לשון הרמב"ם בפיהמ"ש לאהלות (פ"א מ"ו) שהגוסס הוא אדם "הנאבק בתהליך המות" הרי להדיא דס"ל שהוא ענין של תהליך. וענין זה של "תהליך המיתה", דבעינן שימותו כל האברים שהנת"ב, נראה שהיא היא דעתו של כב' מוהר"ר א סאלאווייטשיק שליט"א, עי' אור המזרח, ניסן, תשמ"ח (עמ' 299).

9. ואף דאמרי' בגיטין (כח). דרוכ גוססים למיתה, ומתבאר — דמיעוטם אינם מתים, ולפי דברינו לכאורה זהו דבר שא"א להיות שאם כבר מת אחד מהאברים שהנת"ב, היאך שייך שיחרפא ויחיה. ואם נרצה להתזיק בהגדרה זו של "גוסס", מן ההכרח נצטרך לומר דכל שאנו משערים שכבר מת אחד מאלו האברים שהנת"ב, דיינינן ליה כגוסס, וא"צ ידיעה ודאית בכדי לקבוע מצב של גסיסה, ובכה"ג הוא דשייך להיות שמיעוט גוססים לחיים, שבמיעוט המקרים בהם שיערנו שכבר פסק לחולה זרם הדם מאחד האברים שלו שהנת"ב, יוצא לבסוף שטעינו, ומדנתרפא וחי' — הוכיח סופו על תחילתו שבאמת לא הי' גוסס — כאשר שיערנו.

ועי' משנה דערכין (ו): שהגוסס אינו נערך, ויש להסתפק בזה, מה יהי' הדין אם מישהו נדר ערכו של גוסס, ואח"כ נתרפא אותו הגוסס, האם נימא דאגלאי מילתא למפרע שטעינו בהשערותנו, ובאמת לא היה גוסס באותה שעה, והנודר ישאר חייב לשלם נדרו, או לא. ובמנ"ח (מצוה ש"ג) כתב כדבר פשוט, שאפילו נתרפא אח"כ, ג"כ פטור הנודר מלשלם. וכ"ה בחזו"א למס' ערכין (כח-ט). אכן לפי דברינו יש מקום לדון בזה ולומר, דהיינו דוקא לפי מאי דמשמע מן הגמ', דטעמא דאינו נערך, דלאו בר העמדה והערכה הוא, אכן לפי"ד הרמב"ם פ"א מערכין הי"ג, דהגוסס אין לו ערך... הואיל ורוכ הגוססים למיתה, הרי הוא כמת, א"כ יש לטעון ולומר דהיינו דוקא אם בשעת הנדר כבר התחיל בו עכ"פ תהליך המיתה, אך בכה"ג דאגלאי מילתא למפרע שהשערותנו בטעות היתה, י"ל דבכה"ג לא יהי' "דינו כמת" לומר שאין לו ערך.

ועוד יל"ע בהך גמ' דסנהדרין (עח). דההורג את הטריפה לכו"ע פטור, וכהורג את הגוסס כיד"ש — לכו"ע חייב, ופלוגתא דריב"ב וחסמים היינו — כהורג את הגוסס כיד

ז. מתים חפשים

וכן יש להעיר עוד, דאם נתפוס כאותו הצד הנ"ל, שכל שמת שום אחד מהאברים שהנשמה תלויה בהם, דינו של הבע"ח כולו — כמת, א"כ, במקרה שהוציאו את לבו של חולה ושמו תחתיו לב של אדם אחר, יש לנו לומר שזה החולה שנתרפא דינו עכשיו כמת לאחר תח"מ, שנשאר פטור מכל המצוות, וגמ' נדה (סא:), וכן הוה"נ בחולה שנתחו ממנו את הכבד שלו ושמו בו ככד מאדם אחר, דאף הכבד נזכר במשנה כאבר שהנשמה תלויה בו, [אך אם נתפוס

אדם, ולפי מה שביארנו שגדר הגוסס היינו — זה שכבר התחיל בו תהליך המיתה בזה שכבר מת אחד מהאברים שהנת"ב, א"כ — הרי הוא טריפה... [עי' אגר"מ חא"ח (סי' ח)]. הנ"ל, ושוב יש לפטרו מטעם הורג את הטריפה. ואולי י"ל, דמגוייד [שדמו הולך ונשפך חוץ לגופו] נמי מיקרי "גוסס", שגם בו התחיל תהליך המיתה, וכמש"כ, מאחר שלבסוף ימות מחמת אבדן דמו, וממילא יל"פ דבגוסס כזה הוא דקאמר בגמ' שההורגו חייב בדיני אדם, שאדם כזה איננו ככלל טריפה, וזאת בהקבלה לגוסס בידי אדם — שנחלקו בו התנאים, דמסתמא מיירי במגוייד ביד"א, ה"נ הגוסס ביד"ש, שההורג חייב לכו"ע, מיירי במגוייד ביד"ש, אבל איה"נ, דכסתם גוסס השוכב על מטתו ומת מאפס כוחות, ודננו אותו כגוסס מפני ששיערנו שכבר התחיל בו תהליך המיתה כמה שכבר מת אחד מהאברים שהנת"ב, איה"נ דבכה"ג יהי ההורגו פטור, שהרי האדם הזה טריפה הוא, נוסף על מה שהוא גוסס, [וכעיי"ז עי' אגר"מ (חור"מ ח"ב עמוד ש"ח)]. ומאי דמשמע ברמב"ם הנ"ל (פ"ו מהל' אבל ה"ה) ובשו"ע יו"ד (סי' של"ט) דאפילו בסתם גוסס המת על משכבו נמי, כל המעמץ עד יציאת הנפש, ה"ז שופך דמים, היינו משום שבהורג את הטריפה נמי איכא איסור רציחה, וכדמשמע מדברי הרמב"ם פ"ב מרוצח ה"ח, שפטור מדיני אדם, ומשמע דעכ"פ חייב הוא בדיני שמים. [וכ"ה באגר"מ (חור"מ ח"ב עמוד ש"ח)]. אכן עדיין צ"ע לשון הרמב"ם שם פ"ב מרוצח ה"ז, אחד ההורג את הבריא או את החולה נוטה למות, ואפילו הרג את הגוסס — נהרג עליו, ומשמע דמיירי כגוסס שהי' חולה ומת על מטתו, ואילו לפי דברינו — גוסס כי האי תמיד יהי' דינו כטריפה, ועיין. ונקודה זו עמומה היא, דבשט"מ סוף פ"ב דב"ק כתבו, שגדר ההבדל שבין גוסס לטריפה היינו, שטריפה גדרו עפ"י הלכות טריפות דבהמות, שכמס' חולין, אכן דעת הרמב"ם אינה כן, כאשר יובא להלן בדברינו (אות י"ב), דלדעתו גדר הטריפה באדם שההורגו פטור היינו כל שיאמרו הרופאים שמכה זו אין לה תעלה באדם, ובה ימות אם לא ימיתנו דבר אחר, ולדידי' צע"ג, הלא כל גוסס ביד"ש יש להיות דינו כטריפה, ומן ההכרח צ"ל לדידי' — דעכ"פ בעינן שתהא בו מכה לדונו כטריפה, ובשעה שלמדנו מס' סנהדרין בישיבה אמר בזה מו"ר שליט"א, דהיינו — Tissue Damage לכאורה הדברים נוטים למה שביארנו, ועיין.

* [ראה מה שכתב ד"ר יעקב אילני, "הערה בנושא טריפה באדם", להלן עמ' 207-208, שמחלה פנימית ללא פגיעה של אחת מי"ח טרפויות אינה קובעת טריפה גם באדם, גם לדעת הרמב"ם, וניכרים דברי אמת. עיי"ש. — העורך.]

שבמות רק אחד מהאברים שהנת"ב אין דינו אלא כגוסס, אזי שפיר י"ל שלאחר ששמו כבד או לב אחר במקומו, דינו כגוסס שהתרפא, דמבואר גבמ' גיטין (כח.) דרק רוב הגוססים למיתה, אך מיעוטם לחיים, ושפיר ישאר חייב בכל המצוות, ככל שאר גוססים שנתרפאו.]

ח. איסור רציחת אחרים ומאכד עצמו לדעת

אך את זה אין לטעון, דלפי הצד שהצענו, שכהסרת הלב לחוד או כהסרת הכבד לחוד, דין החולה כמת, נמצא שעברו הרופאים אי" רציחה על עצם הניתוח שעשו בגופו של הנתרם בשעה שהסירו את לבו או את כבדו¹⁰, די"ל בזה, דאילו הי' החולה בעצמו עושה ניתוח זה בעצמו, הרי לדעת המנ"ח לא היה עובר בלאו דלא תרצח אלא באי' קצת פחות — דאך את דמכם. וי"ל דאי' זה [מאחר שאיננו איסור לא תרצח ממש], נדחה הוא מפי פיקו"נ, וכאשר ביארנו כבר במק"א¹¹, ואף לגרום שיחיה המת שכבר מת, ג"כ גדרו כפקו"נ, לפי"ד התוס' סוף ב"מ (קיד:) ד"ה אמר ליה¹², וממילא י"ל נמי, דאף במבקש החולה מהרופאים שהם יעשו את הניתוח בעדו, הר"ז גופא שהרשה להם להרגו — מוריד את איסורם שלהם מלאו דלא תרצח לדרגת איסורא דאך את דמכם¹³, וכבר הקדמנו שאיסור זה הרי נדחה מפני פיקוח נפש, ובכה"ג ליכא למימר שבטלה דעתו (של החולה המבקש מאת הרופאים שימיתוהו) אצל דעת כל בנ"א, ואין בבקשתו כלום¹⁴, שהרי כאן מסתברא מאוד בקשתו, שהרי רוצה הוא מאוד בהארכת ימיו ושנותיו.

10. וקשה לקבל דינו של הכלי חמדה, שההורג את חברו ואח"כ מחייהו, אינו עובר איסור רציחה, והוכחתו מהגמ' מגילה (ז:) קם רבה שחטיה לר' זירא, למחר בעי רחמי ואחייה, לשנה א"ל נייתי מר ונעביד סעודת פורים בהדי הדדי, א"ל לא בכל שעתא ושעתא מתרחיש ניסא, ומשמע דלולא ה"ט שחשש שאולי לא יארע הנס להחיותו, לא הי' חושש לאיסור רציחה, ועיין.

11. באור המזרח, ניסן-תמוז תשמ"ג, במאמר בגדרי איסור רבית דרבנן, הערה ד'.

12. הנצי"ב בביאורו לשאלות (סי' קס"ז אות י"ז) הבין, דכמת שאינו בכלל אדם, לא שייך גביה הדין הרגיל דפיקו"נ, הנלמד מקרא דאשר יעשה אותם האדם וחי בהם — ולא שימות בהם, שהרי איננו כגדר אדם, אך אכתי שייך גביה דינא דושמרו בנ"י את השבת, אמרה תורה חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה, אך הדין הזה נוהג בודאי ולא בספק, כמבואר ביומא (פה), ולזה כיוונו התוס' במש"כ — שברור הי' לו שיחיהו. אכן רוב העולם אין מבינים כן ככוונת דבריהם, אלא דס"ל דאף בהחייאת המת ג"כ נוהג דינא דפיקו"נ שדוחה לכל אי' תורה, אך בעינן בכה"ג שיהי' ברור לו מלכתחילה, דאל"כ — אין להחשיב את זה אפילו כספק סכנ"פ, דמהיכא-חיתי שיוכל להצליח להחיות את המת.

13. ענין זה מבואר אצלנו במאמרנו הנ"ל.

14. כנ"ל.

וכן הי' נראה להעיר עוד עפ"י החשבון הנ"ל, דאף דלמעשה תפסינן לדינא דאסור להרוג אפילו את הטריפה לשם פיקו"נ של אדם אחר¹⁵, שיוכל לחיות כמה שנים ע"י תרומת אבריו של אותו הטריפה, מכ"מ אולי יש להציע, שאם הרשה הטריפה לתרום ממנו אבריו — בשעה שיהי' טריפה, ע"מ להחיות לאריכת שנים לאדם אחר, דיש להתיר ג"כ כנ"ל, דאולי י"ל אף בכה"ג דאין בהרשאה זו משום בטלה דעתו אצל דעת כל בנ"א, וממילא אין ברציחתו משום לאו דרציחה אלא רק משום איסורא דאך את דמכם, וממילא י"ל דזה אפשר לדחות מטעם פיקו"נ. * ועיין¹⁶.

ט. מסקנת הדברים

ותבנא לדינא, בנוגע למות מוחי, דקשה להחליט בזה שדינו כמת לקולא בתורת ודאי נלהתיר הסרת אברים מגופו, ולהפסיק את פעולת הרספיראטור]. דהדבר תלוי בכ' המחלוקות שבין גדולי האחרונים, הא', אם נדון על אבר יחידי שהוא גענגריין שדינו כבר כמת, למרות מה שמרוץ הדם בשאר הגוף עדיין ממשיך, וב', אם למיתה סגי במיתת אבר אחד מהאברים שהנשמה תלוי בהם, או דבעינן דוקא — עד שימותו כל האברים שהנת"ב [או, עד שיפסוק מרוץ הדם מכל וכל].

אך לאידך גיסא — לחומרא, נראה שכן צריכים לחוש לצירוף הסברות הנ"ל, כגון למשל בהיכיתמצא שבנו יחידו של אדם אחד נמצא כמצב של מות מוחי, ואח"כ מת האב, ועדיין הבן כמצבו הקדום, דאם נחליט שדין הבן כחי — בתורת ודאי — אזי אין אמו צריכה חליצה, ואם נתפוס שהדבר בספק, אזי מספק יש לנו להצריך לאמו חליצה.

ושמעתי בשם אחד מחכמי דורנו שטען ואמר, שזה שמוטל כמצב של מות מוחי דינו כחי בתורת ודאי, ושלפי דעתו, מותר לכהן לעמוד אצלו בסמוך לו באהל אחד ואין כאן אפילו ספק איסורא דטומאת כהנים. ולפי דברינו, ד"ז צע"ג, דבמות מוחי, אפילו נתפוס שדינו כודאי חי מכ"מ לכה"פ גוסס בודאי הוי, מאחר שכבר הותחלה בו שעת המיתה בזה שכבר מת אחד מהאברים שהנת"ב, וכמשנת לעיל.

* ראה מה שכתב הרב נפתלי בר-אילן בענין מי שתורם לב או כבד להשתלה, לעיל עמ' 177-187, ובעמ' 184 שם. — העורך.

15. עי' בס' נשמת אברהם חיו"ד סי' רנ"ב אות ב' שהביא הרבה מקורות בזה.

16. כי הרבה פוסקים חולקים על עצם יסודו של הרמנח"ת, ועי' מש"כ בזה יקירי הר"ר דוד הורוביץ שליט"א, בחוברת אור המזרח, ניסן תשמ"ז. והפוסק המפורסם בעהמח"ס משמרת שלום הביא (בספרו להל' אבלות) רק את דעתו של המנ"ח מבלי חולק.

י. לחלק בין הגדרת ענין המות באדם וכבהמה

ושמענו הצעת אחד מגדולי רופאי זמננו שרצה לומר מכח סברא פילוסופית-תיאולוגית, שהואיל וכל יחודו של האדם הוא בדעתו, יש לנו לקבוע את הגדרת המות לגבי אדם כמות-מוחי. ונראה שעפ"י הלכה הכוללת את הגדרת המות באדם לבין הגדרת המות בשאר בע"ח] לא ניתן להאמר, דתנן באהלות (פ"א מ"ו) אדם אינו מטמא עד שתצא נפשו, ואפי' מגוייד ואפי' גוסס... וכן בהמה וחיה אינן מטמאין עד שתצא נפשם. הותזו ראשיהם אע"פ שמפרכסים טמאים וכו'. והמתבאר שמה מסתימת לשון המשנה [והדרשת הספרא שהוכאה במפרשי המשנה שמה] שגדר יציאת נשמה באדם בהמה חיה ועוף ושרץ¹⁷ — הכל אחד, ואין לחלק ביניהם, ואף דעדיין יש מקום לבעל הדין לחלוק ולומר, דאיה"נ דעדיין אין האדם מת ואינו מטמא עד שתצא נפשו ממש — באותה המדה של יציאת נשמה הדרושה בכמה ח"י ועוף, אך כמות מוחו — כבר פקע ממנו הדין המיוחד של "אדם", וירד דינו להיות כדין הבהמה, אשר אין בו לאו דלא תרצח, לחדש מושג שכזה צריכים מקורות בגמרא, וזו לא שמענו מעולם. [כן שמעתי מכב' מו"ר הגרי"ד הלוי סאלאווייטשיק, ישלח לו ד' מהרה רפו"ש מן השמים, בשעה שהגיד שיעורים על מס' סנהדרין בסוגיות הללו דטריפה וגוסס וכו'.] ואף דהתוס' חולין (מכ: ד"ה ואר"י כתבו לחלק בין טריפות דאדם לבין טריפות דבהמה, היינו דוקא בגדר "טריפה", אך לא בהגדרת המות וקביעת שעת יציאת הנשמה, דבזה בודאי שוים הם, וכנ"ל.

17. ואם באנו לחלק ביניהם, יהי החילוק בין שרץ לשאר בעלי החיים, ודעת רש"י לחולין (כא.) דמתני' דאהלות דהותזו ראשיהן אע"פ שמפרכסין, טמאים, כזנב הלטאה שמפרכסת, אשרץ דוקא קאי, ועיי"ש בתוס' ד"ה הותזו ראשיהן שנחלקו ארש"י, וכתבו דהך מתני' קאי אבהמה ח"י ועוף ולא גבי שרצים, כדפירש בקונטרס, [ועיי"ש בח"י הרשב"א מה הניעו לרש"י לפרש כן], והיה מקום לכאן בזה ולומר, דבשרצים קיי"ל (מעילה ז.) דדם השרץ והבשר מצטרפים זה עם זה (לכערשה לטמא, רש"י), דאין דמו חלוק מבשרו, וממילא י"ל דה"נ אין לקבוע רגע המות עפ"י שהדם הפסיק מלזרום ולהסתובב בגוף, דאין על דמו דין דם, וכן עגמ' כריתות (כא.) דאין דם השרץ אי' דם, וה"נ י"ל לענין דגים, דמבואר בכריתות שמה דאין עליו אי' דם, וממילא י"ל דאין עליו דין דם כלל, ולא שייך לומר לגבי דגים כי הדם הוא הנפש, ומיושבת בזה תמיהת הר"י בתוס' שבת (עה.) ד"ה כי היכי, בצד חלזון ופוצעו, מ"ט אינו חייב על נטילת הדם משום נטילת נשמה. די"ל דענין כי הדם הוא הנפש ומ"ל קטלה כולה וכו' לא שייך בדגים, דאין על דמן חלות דין דם, וממילא י"ל דהגדרת ענין חיות וקביעות רגע המות ישתנה בדגים ובשרצים, מההגדרה הקיימת לגבי שאר בע"ח, ועי' חולין (עה.) פלוגתא דב"ש וב"ה — מאימתי דגים מקבלים טומאה, וכן עגמ' שבת (קז:) אמר שמואל השולה דג מן הים כיון שיכש בו כסלע חייב, ואולי י"ל שיש קביעות שונה לרגע המות בשרצים ובדגים מחמת הך דינא דאין דמן חלוק מבשרן.

ודברי הרמב"ם פ"ב מרוצח ה"ח אינם ענין לכאן כלל, שקבע שהגדרת טריפה לענין דין רציחה [שההורג את הטריפה פטור, שדינו כגברא קטילא] תלוי בדעת הרופאים, ואילו בפ"י משחיטה הל' י"ב וי"ג כתב, שהל' טריפות כבהמה אינם תלויים בדעת הרופאים, והרי להדיא שחילק בין טריפות דאדם לטריפות דבהמה, ונראה פשוט דאינו ענין לנדון דידן כלל. חדא, שהגדרת טריפות — לחוד, ושעת יציאת נשמה — לחוד, וכמש"כ למעלה. ושנית, והוא העיקר, שלא התכוון הרמב"ם בכלל לחלק בין טריפות דאדם לבין טריפות דבהמה [כדברי התוס' חולין שהבאנו], אלא לחלק בין המושג של "טריפה" שבשו"ע יו"ד לענין מאכלות אסורות, לבין המושג של "טריפה" לענין הדין דגברא קטילא — שבהל' רוצח, וז"פ וברור וא"צ לפנים¹⁸. ונראה פשוט דגם דברי הרמב"ם וגם דברי התוס', לא נגעו ולא פגעו בנדון דידן כל עיקר.

יא. הצעה לקבוע רגע המות בכח־תנועה מאוחד

ויש שהביאו מפיהמ"ש לאהלות (שם) דמשמע מדבריו שהגדרת חיות היינו — כל זמן שתנועות כל האברים משתלבות יחד, והכל מאוחד ומאוחד לנערווע"ן סיסטע"ם מרכזי, וממילא, במות גזע המוח, והתבטל ענין זה, דין אותו הבע"ח כמת. ונראה, שהמעין בפנים בפיהמ"ש יראה שאין זה כוונתו להגדיר חיות (או מות), אלא כוונתו לבאר איזה תנועה מורה על כך שהבע"ח עדיין חי, ובאיזו תנועה לא איכפת לן, ואמרינן שדינו כמת, למרות מה שמתנוועע. ולזה ביאר, שאם התנועה באה מאיזה כח נפרד בגוף, אזי תנועה שכזו איננה סימן לחיות, אך אם התנועה באה מכח המתפשט בכל האברים, אז התנועה משמשת כסימן לחיות. [ולפי"ז, ברור הדבר שהרמב"ם לא יסכים לאפשרות שהצענו למעלה, שכניטל הכבוד דין האדם כמת, למרות מה שמהלך ומדבר וכו' וכו'], אבל עצם הגדרת החיות (או המות) לא כתב שמה. [ובביאור הנצי"ב לספרי (פ' חקת) עה"פ אשר ימות כתב בזה כלל אחר [שונה מכללו של הרמב"ם] לחלק בין תנועה המורה על חיות לבין תנועה שאינה מורה על חיות].

יב. ענין הנשימה

אלא דצ"ע כמה שהגדרנו ענין החיות עפ"י מרוץ הדם, ואילו בגמ' יומא (פה.) למדו מקרא דכל אשר נשמת רוח חיים באפיו, דעיקר חיותא באפיה הוא,

18. וכן הבין הגר"ע בתשובות אחיעזר (חאה"ע סוף סי' י"ב) וכ"ה כאגר"מ תו"מ ח"ב עמוד ש"ו. והג"ר שלמה היימן נחלק על הגר"ע בהבנת דברי הרמב"ם, וביאר דכוונתו ככוונת התוס' חולין הנ"ל, לחלק בין טריפות דאדם לבין טריפות דבהמה. [והו"ד בס' נר מרדכי (אילן) שבסוף הס' שט"מ למס' תמיד, עמ' 269].

ולכאורה דברי הגמ' כאן סותרים לכל המקורות שהבאנו למעלה. ובפשוטו הי' נראים דברי מהרי"ץ חיות¹⁹ שהוכיח מדברי הרמב"ם במו"נ (ח"א פרק מ"ב) שאין אי-הנשימה הקובע את ענין המות, אלא שבדרך כלל משמש זה כסימן וכהוכחה לדבר שקיים מצב של מות, אשר הוא נקבע עפ"י תנאים אחרים, אלא שלפעמים יקרה שלא ינשום החולה כלל וכלל, "ולא יודע אם הוא מת או חי, ויתמיד זה הספק יום או יומים". ודברי הח"ס שכתב בתשובה (הנ"ל) שהכל תלוי בנשימה, "וכל הרוחות שבעולם אם ימלאו חפניהם רוח לא יזיונו ממקום תורתנו הקדושה" ג"כ לא ר"ל שענין הנשימה קובע את ענין החיים והמות, אלא רק ר"ל שהתורה הרשתה לנו להשתמש בסימן זה בכל המקרים. וע' רמב"ם פ"ד מאבל ה"ה, דמשמע דר"ל שלאחר הפקת הנשימה צריכים לשהות מעט, וראיתי לח"א שכתב שזהו רק מטעם מנהג, וכלשונו של הרמב"ם בתחילת אות הפרק — מנהג ישראל במתים ובקבורה כך הוא וכו', אך מעיקר הדין תפסין [לפי דברי הח"ס], דתומ"י אחר שפסקה נשימתו דינו כמת. אכן באגר"מ (יו"ד ח"ב סי' קע"ד אות ב', ויו"ד ח"ג סי' קל"ב) הבין שכוונת הרמב"ם להצריך קצת המתנה מדינא, כלומר, דאי-הנשימה איננו הקובע של מיתה, אלא סימן לדבר שכבר ישנו להתנאי דמיתה, והוא [לפי מה שבררנו לעיל מהפסוקים ומהגמ'] הפסקת מרוץ הדם, אלא דענין הנשימה יותר קל לבדוק מאשר ענין זרימת הדם, שהרי זה מבחוץ, וזה מבפנים, ולכך אמרו חכמים לבדוק בנשימה, ופשוט. ומאי דאיתא במשנה דאהלות דבהותו ראשו אע"פ שעדיין הגוף מפרנס, דינו כמת ומטמא כבר, בפשוטו נראה דה"ט, דבימי התנאים כל שהותו ראשו כבר התחיל כל דמו לישפך לחוץ דרך צוארו הפתוח, ואף שהדם עדיין ממשך ליזרם בעורקים על כמה דקות [עד שישפך כל כך דם לחוץ, שלא יהא בו עוד כדי לזרום], מאחר שזרם הדם הולך ונשפך לחוץ, אין זה נחשב כ"זרימת דם", אלא נחשב אדם זה כ"אין לו דמים". וכל השיטות שבפ"ק דחולין בענין נשברה מפרקתו ורוב בשר עמה, הכל על הדרך הנ"ל, מתי נחשב זרם-הדם כעומד ליפסק בקרוב כ"כ עד שאפילו הזמן המועט שעדיין הולך וזורם נדון כאינו זורם.

יג. חובת הטיפול בזה שכבר מת מוחו

והנה בחולה שכזה שכבר מת מוחו, הי' נראה פשוט דליכא חיוב להאריך את חייו, ועי' קריינא דאגרתא (קובץ אגרות הגאון הסטייפילער ז"ל, סי' ק"צ)

19. עי' תולדות מהרי"ץ חיות, מאת הרר"מ הרשקוביץ שליט"א, מוסד הרב קוק, תשל"ב, עמ' קסח-קעה, ובתחומין חלק ח' עמ' 440-441.

שכתב, בעיקר היסוד רכל מה שאפשר להאריך חיי החולה [ואפי' אינו אלא לחיי שעה] צריכים לעשות, אמת שגם אני שמעתי בילדותי מימרא כזו, ולא ידעתי אם זהו מכר סמכא הוא, אבל בעיני ד"ז צע"ג. דביו"ד סי' של"ט מבואר דמותר להסיר דבר המונע פטירת החולה [כשעיי"ז המונע יסוריו רבים], ורק מעשה בגופו אסור לעשות, וא"כ, להיות שב-ואל-תעשה לכאורה [במקום שעיי"ז יתוספו לו יסורים] לא מצאתי איסור, ואדרבא יש ללמוד למנוע מזה... כל שאינו אלא לחיי שעה, ואין בו הצלה ממש, דמי לנדון הגוסס וכו'.

וכבר נחבאר אצלנו במק"א²⁰ שאף שאין האדם בעלים על חייו — לוותר עליהם, וכמש"כ הרדב"ז על הרמב"ם (ס"פ י"ח מסנהדרין) שאין נפשו של אדם קנינו, אלא קנין הקב"ה, שנאמר — הנפשות לי הנה וכו'²¹, מכ"מ הוא כן נחשב כבעלים לענין לקבוע מתי מיקרי פיקו"נ ומתי לא, ודומיא דכבוד אב ואם, לפי הצד שבתשו' מהר"ם שיק (חיו"ד סי' רי"ח) שגדר יסוד חיובו הוא בין אדם למקום, ולא בין אדם לחברו, ונמצא שאביו ואמו אינם הבעלים על הכבוד — למחלו, אך מכ"מ הם בודאי נחשבים הבעלים לענין לקבוע מהו הנקרא כבוד, ומה לא — דרצונו של אדם זהו כבודו, עיי"ש בפנים תשובתו.

ולפי"ז שפיר מובן הגמ' דסוטה (מו:) לענין העיר לוז שצובעין בה תכלת... שאף מלאך המות אין לו רשות לעבור בה, אלא זקנים שבה, בזמן שדעתן קצה עליהן, יוצאין חוץ לחומה, והן מתים. הרי להדיא שאין חובה מוטלת תמיד על האדם להאריך את חייו בכל מאי דאפשר, אלא כל שדעתו קצה עליו, ולפי דעתו אינו כדאי להמשיך בחייו, תו אין בהארכת חייו משום חובת פיקו"נ, [נא"כ גילה דעתו באופן שרובא דרובא דאינשי לא היו אומרים כמותו, דבכה"ג אמרינן דבטלה דעתו אצל דעת כל בנו"א, ותונבא הוא דנקיט ליה, ואין בדבריו כלום²²]. וה"נ לכאורה דבר פשוט הוא, שרובא דרובא דאינשי הנמצאים במצב שכזה (של מות מוחי) לא היו רוצים להאריך את חייהם.

ומש"כ הגרשז"א שליט"א בחיבורו מנחת שלמה (סי' צ"א אות כ"ד) דאפילו אם החולה מצטער הרבה באופן כזה שמצד ההלכה מצוה לבקש עליו שימות, וכמש"כ הר"ן בנדרים דף מ'... מכ"מ גם באותה שעה שמבקש ומתפלל לד' שהחולה ימות, כ"ג חייב הוא להתעסק בהצלתו ולחלל עליו את השבת אפילו כמה פעמים וכו', ובס' נשמת אברהם (ליו"ד סי' של"ט סק"ד) הביא ע"ש להבדיל בין טיפולים שגרתיים, לבין טיפולים שהם מחוץ לגדר השגרה, כל הדברים האלו צע"ג, דהפשטות הוא דברי הסטייפילער הנ"ל.

20. בית יצחק, שנת תשמ"ו, במאמר אליו הוא נושא את נפשו.

21. ועי' משפט שיילוק, בספר לאור ההלכה, מאת הגרש"י זיין ז"ל.

22. עי' מאמר הנ"ל (שבבית יצחק).

וכ"ה באגרות משה (חור"מ ח"ב עמוד ד"ש) דבכה"ג אין לרופאים ליתן לו מיני רפואות, אלא יניחוהו כמות שהוא... ויהיו בשוא"ת. וכפל הגאון ז"ל הדברים הללו עוה"פ (שמה בתחילת סי' ע"ד), שאם אין הרופאים יודעים שום רפואה... אלא להאריך קצת חייו כמו שהן ביסורים, אין להם ליתן רפואות כאלו וכו'. ועוד שילש את הדברים (שמה בתחילת סי' ע"ה), שצריך להודיע זה להחולה ולשאול ממנו אם רוצה שיתנו לו רפואה דסמים אלו, שאם בחיי ייסורים רוצה יותר ממיתה, צריכים ליתן לו, ואם אין החולה רוצה לחיות בייסורים, אין ליתן לו סמי רפואה אלו וכו'.

יד. לקבל לב שהוסר מחולה בשעה שכבר מת מוחו

והנה אם נתפוס ונאמר שזה שכבר מת מוחו דינו כמת בתורת ודאי, אף דכל אברי המת אסורים הם בהנאה, מכ"מ יש להתיר אי' זה במקום פיקו"נ. אך אם נתפוס שאין דינו כמת אלא כגוסס, נמצא שכשעה שלקחו הרופאים ממנו את לבו, עברו אי' רציחה, וכזה יש להסתפק אם מותר לחולה אחר ליהנות מהלב הזה, מאחר שהוסר מהחולה האחר באופן של רציחה. וכמה מחכמי הדור טוענים, שהלא בין כה וכה יסירו הרופאים את לבו של זה, שהרי אצל הרופאים יש רשימה ארוכה של חולים הצריכים להשתלת לב, ואם ימאן חולה זה מלקבל את הלב הזה, הלא יתנוהו למישהו אחר, וא"כ אולי יש להתיר ליקח הלב הזה, מאחר שאין כאן אפילו גרם רציחה.* וכפשוטו הי' נראה דאין היתר זה כ"כ פשוט, דהרמב"ם כתב (בפ"ה מיסוה"ת ה"ה) שאם אמרו להם עובדי כוכבים תנו להם אחד מכם ונהרגנו, ואם לאו, נהרוג כולכם, יהרגו כולם ואל ימסר להם נפש אחת מישראל. ועיי"ש בכס"מ שהרמ"ך הקשה, דלא ידענו טעמא מאי, דהא מסיק בגמרא דמשו"ה אמרינן בשפיכת דמים יהרג וא"י, דסברא הוא, מאי חזית דדמא דידך סומק טפי, והכא — ליכא האי סברא, דהא יהרגו כולם והוא עצמו, ומוטב שיהרג הוא עצמו ואל יהרגו כולם. ועיי"ש בכס"מ שתי', דלאחר שהוקשה נערה המאורסה לרוצח, ובנערה המאורסה מאי דאמרינן יהרג וא"י אין זה עוד מכח הך סברא לחוד, אלא מדין יהרג וא"י, אזי ממילא ילפינן מהך היקשא גופא — מדהוקש רוצח לנערה המאורסה, דאף במקום דלא שייכא הך סברא דמאי חזית, נמי יש לנו לומר שיהרג וא"י בשפיכת דמים²³.

* ראה למשל מה שהובא בשם בעל ה"נשמת אברהם" לעיל עמ' 142, הערה 11. — העורך.

23. ועי' תשו' אחיעזר (חיו"ד סי' ט"ז אות ה').

ועד"ז יש להבין הגמ' דר"פ איזהו נשך (סב.) שנים שהיו מהלכין בדרך, וביד אחד מהן קיתון של מים, אם שותים שניהם — מתים, ואם שותה אחד מהם, מגיע לישוב, דרש בן פטורא, מוטב שישתו שניהם וימותו, ואל יראה אחד מהם כמיתתו של חברו, עד שבא ר"ע ולימד, וחי אחיך עמך, חייד קודמין לחיי חברך, ועי' מנ"ח (מצוה רצ"ו) שכתב (לענין דין יהרג וא"י) ודוקא אם כופין אותו לעשות מעשה, אבל אם כופין אותו שניח לזרוק א"ע על התינוק, א"צ למסור נפשו, כיון דלא עביד מעשה, ואינו מחוייב להציל חברו בדמו, כי אדרבא, מאי חזית דדמא דחבריה סומק טפי, אדרבא דמא דידיה סומק טפי, כ"כ התוס' בסנהדרין וביומא בפשיטות... וכבר כתבתי בשם הספר תוספת יוה"כ דהרמב"ם לא ס"ל לחלק בין עושה מעשה ובין אין עושה מעשה. ואני תמה על רבותינו בעלי התוס', שכתבו דבר זה לסברא, והיא אינה מוסכמת לבעלי הש"ס, דמבואר בפרק איזהו נשך שנים שהיו מהלכין וכו',... והנה לכן פטורא אף דאינו עושה מעשה כלל בחברו, וגם חברו ימות והוא ג"כ, מכ"מ אסור להחיות עצמו, וכו'. ושמעתי בביאור ענין זה מכב' מו"ר הגר"ד הלוי סאלאווייטשיק, בשם הגר"ח ז"ל, דאף ר"ע מסכים בזה — ביסוד הענין — עם בן פטורא, שאסור לאדם להחיות את עצמו עי"ז שמת חברו, אלא דהכא מיירי — שביד אחד מהן הי' קיתון של מים, שהמים היו שלו, ונמצא שחיוו שלו לא היו בסכנה כלל, ולפיכך מותר לו לשתות את המים. אבל אילו היו שנים מהלכין במדבר, וקיתון מים של הפקר מונח לפניהם, אזי בכה"ג אף ר"ע הי' מסכים לדינא עם בן פטורא — שמוטב שימותו שניהם²⁴, כי בכה"ג סכנת נפשותיהם כרוכות הן זכ"ז, ועי"ז שהאחד שותה נמצא מחיה את נפשו ע"י מות חברו, וזה אסור.*

ולכאורה הי' נראה לומר דהוה"נ בנד"ד, דאם נתפוס שהחולה הזה למרות שכבר מת מוחו, עדיין דינו כחי, א"כ נמצא שהחולה השני המקבל את לבו, מחיה את נפשו ע"י מיתת חברו, וזה אסור אפילו אליבא דר"ע.

* מסקנה זו נוגדת את דעת החזו"א בליקוטים לב"מ שם. — העורך.

24. וכ"ה בס' פסקי תשובה ח"ג סי' רנ"ו בהערות ע"ש תשו' יד אליהו (סי' מ"ג).